

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE

Ольга Дяченко

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МОВНО-МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Olha Diachenko

Odesa I.I.Mechnikov National University, Ukraine

CURRENT UNDERSTANDING OF LINGUAL AND MANIPULATIVE TECHNOLOGIES IN POLITICAL ACTIVITY

Modern political process is characterized by reduction of cases of use of power methods of impact. They are succeeded by a wide arsenal of manipulative technologies by means of which the subject of impact receives desirable behavior from an object. At the same time the last considers its decisions independent and do not feel any external pressure. Article aims to analyze lingual and manipulative technologies; the author defined the main approaches for understanding the essence of manipulation and lingual-manipulative impact. The main techniques of manipulative impact on the addressee were determined, including lexical, grammatical, phonetic and graphical influence. Such technologies of lingual-manipulative impact as promotion and political advertizing were considered.

Key words: manipulation, political manipulation, lingual-manipulative technologies, political activity, political consciousness

Постановка проблеми. Умови сучасної політичної реальності демонструють постійне збільшення випадків застосування мовно-маніпуляційних технологій. Незважаючи на розширення практики, теоретичні аспекти використання подібних технологій розглядаються фрагментарно, немає систематичних праць з цього питання.

Зі зростанням ролі інформаційної складової в житті суспільства, маніпулятивні технології поступово стають одним із головних засобів політичного впливу. Перенавантаження інформаційного поля призводить до розширення спектру використання інформаційно-психологічних прийомів, за допомогою яких суб'єкт привертає до себе увагу широких мас населення та набирає велику кількість прибічників своїх політичних програм та дій. В результаті постійної модернізації маніпуляційних технологій вони стали більш універсальними, посилюється їх проникаючий вплив та сила дії на масову та індивідуальну свідомість громадян, їх ціннісні установки та політичний світогляд.

Вітчизняна практика також демонструє означену тенденцію. Сучасні маніпуляційні технології отримали свій розвиток у багатьох політичних процесах: від формування стратегії політичної поведінки особи до прийняття політичних рішень та проведення виборчих кампаній.

Відсутність системних праць, присвячених комплексному аналізу феномену політичного маніпулювання та впливу на свідомість мовно-маніпулятивних технологій призводить до того, що неможливо спрогнозувати негативні наслідки їх дії на громадську свідомість.

Все означене і обумовлює актуальність теми статті.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності мовно-маніпулятивних технологій на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приклади використання маніпулятивних технологій в політичному житті в своїх працях розглядали ще античні автори. Проблема політичного маніпулювання носить міждисциплінарний характер. Зараз питанням мовно-маніпуляційних технологій присвячені праці науковців в галузі соціології, політології, психології та лінгвістики.

Окремі аспекти політичного маніпулювання розглядалися науковцями в різних галузях знань. Так, психологічні аспекти маніпулювання проаналізовано в працях Е. Шострома, К. Хорні, О. Доценко. Остання авторка також провела роботу по синтезуванню визначень феномену маніпуляції.

Соціальні ролі, статуси, потреби і суспільство в цілому як основний суб'єкт впливу на особистість розглядаються в роботах: Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассета, Ж. Бодріяра, Е. Ноель-Ноймана, Е. Фромма та ін.

В роботах Р. Арона, Л. Саністебана, Р. Барта, Т. Парсонса, Г. Алмонда та ін. проаналізовано вплив політичної ідеології та міфів на формування політичної свідомості людини.

Аналізу особливостей управління поведінкою електорату присвячені праці А. Ковлера, Д. Нежданова, Г. Почепцова, О. Королько, особливостям пропагандистських технологій – Г. Лассуела, Е. Бернайза, Е. Роджерса та ін.

До класичних праць, присвячених дослідженню різних аспектів феномену маніпуляції, можна віднести праці Р. Гудина, Г. Шиллера, Л. Прото, Дж. Рудінова та ін.

У сучасному науковому дискурсі активно обговорюються різні аспекти політичного маніпулювання західними авторами: Ф. Грін, Т. Хоув, В. Бенет, Я. Манхейм, С. Лівінстоун, Р. Шапіро та ін., російськими: Е. Жукова, Є. Плешивцева, Є. Дьякова, Н. Мантуло, Л. Васильєва, О. Ланге, Г. Грачов, І. Мельник, Г. Філіппов та ін., а також вітчизняними: М. Бебик, А. Романюк, І. Жданов, С. Грабовська, Л. Скочиляс. Крім того, аналізом залучення маніпулятивних політичних технологій займаються Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Розумкова, Український незалежний центр політичних досліджень та ін.

Незважаючи на те, що маніпулятивні технології використовуються в політичній практиці протягом століть, а в сучасному суспільстві вони є неодмінним атрибутом комунікації, теоретична база цього феномена на сьогоднішній день досить слабка: не сформовані єдині підходи до його вивчення з боку різних гуманітарних наук, не вироблена пояснювальна модель маніпулятивного впливу, не приведена класифікація маніпулятивних технік і технологій. Відсутні спеціальні узагальнюючі роботи, які б поєднували в єдиній площині уявлення про політичної маніпуляції, накопичені в різних областях наукового дискурсу. Все це робить необхідним подальше дослідження феномену політичного маніпулювання та особливостей мовно-маніпуляційних технологій, при цьому особливу увагу необхідно приділити не тільки прикладним, а й теоретико-методологічним аспектам феномена.

Виклад основного матеріалу. Маніпулювання в політичній практиці використовується протягом багатьох віків. Проте з часом ускладнюються та урізноманітнюються технології та засоби, за допомогою яких відбувається вплив на об'єкт та досягається мета суб'єкта.

Для опису теоретичної бази феномену політичного маніпулювання в цілому, та мовно-маніпулятивних технологій зокрема є недостатнім опис засобів, прийомів та технологій впливу, необхідно з'ясувати сутність самого феномену політичного маніпулювання та його елементів, ступеня впливу кожного з них на людину. Пошук єдиної методологічної основи ускладнюється міждисциплінарним характером явища, а також тим, що на даний час немає єдиного підходу до визначення поняття «маніпуляція». Різні автори роблять акцент на різні властивості маніпулювання. Так, Л. Прото розуміє маніпуляцію як «прихований вплив на здійснення вибору»¹, Р. Гудін вважає, що «маніпуляція є владою, що здійснюється приховано та всупереч з передбачуваною волею іншої особи»², за Б. Бессоновим маніпуляція – це форма духовного впливу, прихованого панування, що здійснюється насильницьким шляхом³.

З останньою точкою зору не можна погодитись повністю. На нашу думку, слід розмежовувати поняття маніпулювання та насильства. Останнє передбачає такий вплив, за якого адресат відчуває його примусовий характер та діє всупереч своїй волі, в той час як маніпулювання передбачає вплив, в результаті якого у об'єкта формується ілюзія самостійного прийняття рішення. Так, О. Бикова

¹ Proto, L. (1989). *Who's pulling your strings? How to stop being manipulated by your own personalities.*

Wellingboroug: Thorsons. Rudinow, J. (1978). *Manipulation. Ethics, Vol. 88, No 4, 338 – 347.*

² Гудін, Р., Клингеманн, Х.-Д. (1999). Политическая наука как дисциплина. *Политическая наука: новые направления*; под ред Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. Москва: Вече.

³ Бессонов, Б.Н. (1978). *Идеология духовного подавления.* Москва: Мысль.

вважає, що для маніпуляції характерна заміна переконання навіюванням, яке досягається завдяки особливій подачі інформації, створенню емоційного підтексту висловлювання¹.

Отже, з наведених визначень можна визначити основні риси маніпулювання, а саме: прихований характер, експлуатація та панування, управління та контроль, використання іншого суб'єкта в якості об'єкта, опосередкований вплив, програмування думок та намірів.

Спробу систематизувати наявні в науці визначення здійснила О. Доценко: маніпуляція – вид психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого формування у іншої людини намірів, що не співпадають з його актуально існуючими бажаннями².

Під політичною маніпуляцією слід розуміти систему засобів ідеологічного та духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей та цінностей³. Таким чином, політична маніпуляція передбачає специфічний вид впливу, що має на меті впровадження в свідомість від виглядом об'єктивної інформації неявного, але бажаного для тих чи інших політичних груп змісту таким чином, щоб у адресата на основі даного змісту формувалась максимально наближена до бажаної думка.

Мовна маніпуляція є одним із різновидів політичного маніпулювання.

В науковій літературі існує кілька підходів до визначення мовної маніпуляції. Найбільш широке трактування так визначає мовну маніпуляцію: будь-яка мовна комунікація, що успішно завершилася (досягла запланованого результату)⁴. Таке визначення потребує уточнень, отже обґрунтовано існують дефініції, що розглядають мовне маніпулювання як:

- такого роду висловлювання, коли той хто говорить вербально повідомляючи одну інформацію, бажає досягти певної цілі, ніяк не означеної словесно⁵;
- специфічна мовна поведінка в процесі спілкування, спрямована на спонукання співрозмовника здійснити невігідну для нього (але вигідну для даної особи) дію⁶;
- свідомий малопомітний або непомітний вплив за допомогою мови на свідомість реципієнту з метою досягнення змін в його когнітивній та поведінковій сфері⁷;
- вид мовного впливу, використаний для впровадження в психіку адресату цілей, намірів, відносин чи установок, що не співпадають з тими, що є на даний момент у адресата⁸;
- прихований або неявно виражений вплив за допомогою мови на думку та поведінку адресата, намір схилити адресата до своєї точки зору, прагнення отримати вигоду для себе, маскуючи при цьому свої справжні наміри⁹.

Таким чином, мовне маніпулювання – це різновид маніпулятивного впливу, що здійснюється шляхом майстерного використання певних ресурсів мови для прихованого впливу на когнітивну та поведінкову діяльність адресату.

Мовне маніпулювання пов'язано з особливою мовною організацією тексту (технікою побудови мови, в тому числі риторичними прийомами), сприйняття якого призводить до добровільного прийняття адресатом рішення, вигідного маніпулятору.

Політики в процесі свого виступу повинні не тільки проінформувати аудиторію про якомусь аспекті суспільного життя, але, що найбільш важливо, домогтися розташування аудиторії, переконати слухачів прийняти ту чи іншу позицію, а також заручитися їхньою підтримкою. Для

¹ Быкова, О.Н. (1999). Языковое манипулирование. *Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестник Российской риторической ассоциации*, вып. 1 (8). Красноярск, 99–103.

² Доценко, Е.Л. (2000). *Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита*. Москва: Юрайт.

³ Горбатенко, В. (2004). *Політологічний енциклопедичний словник*. Київ: Генеза.

⁴ Гронская, Н.Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием. *Официальный сайт Университета Лобачевского Нижний Новгород* <http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/9999-0200_West_MO_2003_1/22.pdf>

⁵ *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект* (1993). Москва: Наука, 51.

⁶ Денисюк, Е.В. (2000). Феномен манипуляции: речедетельностная интерпретация. *Культурно-речевая ситуация в современной России: вопросы теории и образовательных технологий: Тезисы докладов и сообщений Всерос. науч.-методич. конференции; Екатеринбург, 19—21 марта 2000 г.* Екатеринбург, 66.

⁷ Иванов, Л.Ю. (2004). Пиар есть пиар – примеры речевой манипуляции в новом российском политическом дискурсе. *Sprach. Literatur. Politik. Ost und Südosteuropa im Wandel*. Hamburg, 33.

⁸ Быкова, О.Н. (1999). Языковое манипулирование. *Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестник Российской риторической ассоциации*, вып. 1 (8). Красноярск, 99.

⁹ Нефедова, Л.А. (1997). *Лексические средства манипулятивного воздействия в повседневном общении (на материале современного немецкого языка)*: дис. ... канд. филол. наук. Москва, 64.

того щоб реалізувати всі свої цілі і мотиви політики-адресанти використовують мовне маніпулювання. Для здійснення мовної маніпуляції використовуються слова, символи, жести, міміка. Ще один ефективний спосіб маніпуляції в політичному дискурсі (до якого дуже часто вдаються сучасні політики) - показати в негативному світлі своїх супротивників перед людьми, вказати на їхні вади. Особливу увагу привертають маніпулятивні прийоми, які використовують політики в ході обговорень і дискусій. До найпоширеніших можна віднести такі: формування думок шляхом цілеспрямованого підбору виступаючих, подвійний стандарт в нормах оцінювання поведінки учасників дискусій, «маневрування» порядком обговорення, психологічні прийоми, самовихваляння, використання незнайомих для опонента слів, теорій і термінів, зрив або відхід від обговорення, вимога однозначної відповіді.

Під технологією мовного маніпулятивного впливу слід розуміти послідовність дій маніпулятора, що реалізуються його мовною поведінкою з метою спонукання адресата до певної дії. Одразу слід зазначити, що необхідно розмежовувати поняття «мовно-маніпулятивної технології» та «механізму мовно-маніпулятивного впливу». Оскільки перше передбачає дії маніпулятора, зовнішні по відношенню до адресату, а друге – внутрішні психічні процеси адресата, що запускаються цією дією.

До основних технологій мовно-маніпулятивного впливу слід віднести пропаганду та політичну рекламу.

Ефективність пропаганди у значній мірі залежить від того, наскільки повно в ній використовуються прагматичні можливості мови. Організація мовного впливу в пропаганді визначається таким основним завданням: за допомогою цілеспрямованого підбору мовних засобів передати певний смисл, який, поєднуючи в собі інформацію і суб'єктивну оцінку, повинен викликати у громадськості наперед заданий прагматичний ефект¹. Застосування різноманітних прийомів, методів, технік мовного маніпулювання у пропаганді дає можливість чинити вплив на свідомість громадськості, контролювати та направляти її дії.

Можна виділити три основні способи, якими політична пропаганда, як правило, досягає своєї мети: проста підтасовування фактів і надання неправдивої інформації; використання моделі «всередині групи/поза групою»; використання емоційних установок і забобонів, які люди вже мають.

Політична реклама передбачає заходи та способи формування думки виборців шляхом подання загалом об'єктивної інформації, що переконує у перевагах цього кандидата чи політичної організації над іншими. Вона складається з певної об'єктивної позитивної інформації про особу чи організацію та емоційно впливового повідомлення. Така реклама найбільш активно використовується під час передвиборчих кампаній. Під час такої кампанії у 2010 році всі кандидати на пост Президента України активно використовували цю технологію. Так, кампанія В. Януковича використовувала популістські гасла та була націлена на все суспільство, а не на певний прошарок населення («Україна для людей», «Почую кожного»). Відмінною рисою реклами Ю. Тимошенко стало використання асоціативного ряду «Вона» замість зазначення прізвища кандидата («Вони балакають, вона - працює», «Вони руйнують, вона - працює» і т.п.)².

Величезну роль в політичних перегонях мають засоби масової інформації. Вони мають ряд переваг в порівнянні з силовими і економічними методами панування: здійснюється непомітно для керованих; не тягне за собою прямих жертв і крові; не вимагає великих матеріальних витрат, які необхідні для підкupu чи заспокоєння численних політичних супротивників.

Основним матеріалом для маніпуляції з боку ЗМІ є інформація, яку можна: сфабрикувати, видаючи її за справжню; спотворити шляхом неповної, односторонньої її подачі; відредагувати, додавши різні домисли; інтерпретувати факти у вигідному для маніпулятора світлі; приховати важливу інформацію, будь-які суттєві деталі; проявляти вибірково увагу до фактів у відповідності зі своєю позицією; супроводити матеріал заголовком, що не відповідає змісту; приписати кому-небудь заяви, яких він ніколи не робив; опублікувати правдиву інформацію, коли вона втратила свою актуальність; неточно цитувати, коли наводиться частина фрази або виступу; яка у відриві від

¹ Петренко, В.В. (2003). *Політична мова як засіб маніпулятивного впливу*: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Київ.

² Кушакова, М.К. (2014). Аналіз залучення маніпулятивних політичних технологій президентської виборчої кампанії 2010 року. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 224 Т. 236. Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 46-49.

контексту набуває іншого, часом протилежний зміст.

Досліджуючи мовні маніпуляції як вид мовного впливу в політичному дискурсі, можна виділити наступні рівні мовної маніпуляції та відповідні їм прийоми:

- лексичні засоби мовної маніпуляції становлять найширшу і часто вживану сферу інструментів мовної маніпуляції. Звертає увагу номіналізація – поширений в політичному дискурсі засіб знеособлення дії. Широко затребуваними в політичному дискурсі є метафора і метонімія. Найчастіше в політичному дискурсі зустрічаються змінені прецедентні феномени. Джерелами таких мовних стереотипів можуть бути найрізноманітніші: назви гучних фільмів, часто виконуваних пісень, фрагментів рекламних роликів, відомі вислови громадських діячів, політиків. Також часто використовуються афоризми, перефразовані прислів'я. Мета політичних евфемізмів – замовчувати, вводити в оману громадську думку і висловлювати те, що неприємно, більш м'яким чином. Протилежну мету переслідують дисфемізми, засновані на підкресленні якоїсь негативної ознаки, їх мета – викликати неприязнь, огиду або ненависть;

- на граматичному рівні мовна маніпуляція використовує як можливості морфологічних категорій і форм, так і синтаксичних конструкцій і категорій. Дуже часто зустрічаються різні види питань, зокрема риторичні, які не передбачають відповіді, а виступають в ролі прихованого затвердження.

- фонографічний рівень (прерогатива усного мовлення): застосовуються і інтонація, і тембр, і виділення голосом, і паузи. Якщо ж розглядати тексти виступів політиків, то потрібно звернути увагу на алітерацію (повторювані букви на письмі та звукові комплекси), ритмізацію;

- графічний рівень – використовується тільки у письмовій мові. До графічних засобів впливу відносять метаграфеміку, зокрема супраграфеміку (вибір шрифтових гарнітур, засобів шрифтового виділення). Наприклад, цілий ряд шрифтових гарнітур має виразні історичні асоціації. Так звані брускові шрифти, італійський і єгипетський, що були популярні на початку ХХ ст., що використовувались плакатах того часу і збережені в логотипах провідних радянських газет («Правда», «Известия»), сильно асоціюються з колом «народно-революційних» уявлень¹.

До прийомів маніпулювання свідомістю адресата можна також віднести:

- прийом подачі матеріалу за принципом «плюс-мінус», коли «своє» протиставляється «чужому». При цьому відбувається представлення складних явищ як простих, заміна складних аргументів однозначними, маніпулятор сам встановлює коло своїх і чужих, своє описує одиницями з позитивною оцінкою, чуже – негативними. Отже, цей прийом характеризується однозначним протиставленням поганого і хорошого без проміжних варіантів;

- опора на стереотипи, соціальні норми, авторитет. Стереотипи підсилюють почуття приналежності до певної соціальної групи, що розділяє цей досвід або оцінку. У створенні мовних стереотипів відіграють важливу роль ключові слова - слова, які найбільш поширені в дискусіях в той чи інший історичний період; їх впровадження навіть в семантично порожні фрази наділяє ці фрази певною силою впливу та оціночністю.

- нав'язування пресуппозицій (припущення, яке зроблено автором, прихований посил), які подаються як вихідна інформація, виступає в реченні в якості теми. Цей прийом використовується, коли адресату хочуть в прихованій формі нав'язати те, що він, можливо, не захотів би прийняти як явну інформацію;

- опора на кількісні дані, псевдостатистику – використовується як один із засобів при створенні позитивного образу «свого».

Таким чином слід зазначити, що успіх або ефективність мовного впливу буде визначатися в значній мірі тим, наскільки точно буде зроблений вибір мовних засобів, з їх великої різноманітності, для здійснення заланованого впливу.

Висновки. Маніпулювання є іманентно властивим природі суспільних відносин Воно зумовлене асиметричним характером авторитетно-владних відносин і прагненням до побудови ефективної системи управління.

Політичне маніпулювання як специфічна управлінська діяльність з боку держави щодо управління політичною поведінкою громадян, сформувалася у відповідь на запити нових суспільних норм і є результатом еволюції таких явищ як панування, експлуатація, насильство. За своєю суттю

¹ Ковешникова, М.Н. (2014). Речевая манипуляция и приемы речевого манипулирования. *Царскосельские чтения, Вып. XVIII. Том I*, 393.

цей феномен все частіше розуміється як мотивація до політичної поведінки, тобто як такий вплив на мотиваційну сферу об'єкта, при якому оптимальним об'єкту представляється задуманий маніпулятором спосіб дії.

Вивчення технологій маніпулювання за допомогою лінгвістичних засобів допомагає уникнути мовної демагогії та мовної агресії. Перспективність даного дослідження полягає в подальших дослідженнях мовних особливостей впливу політиків на суспільство (на прикладі лінгвістичного аналізу текстів їх виступів).

References

1. Bessonov, B.N. (1978). *Ydeolohiya dukhovoho podavleniya* [Ideology of mental suppression]. Moscow: Myisl. [in Russian].
2. Byikova, O.N. (1999). Yazyikovoie manipulyrovanye [Lingual manipulation]. *Teoreticheskiye y prykladnyie aspektyi rechevoho obshcheyia: Vestnyk Rossyiskoi rytorycheskoi assotsyatsyy* [Theoretical and applied aspects of verbal communication: Bulletin of the Russian rhetorical Association], iss. 1 (8). Krasnoiarsk, 99–103. [in Russian].
3. Denysiuk, E.V. (2000). Fenomen manipulyatsyy: rechedeiatelynostaia ynterpretatsyia [The phenomenon of manipulation: language interpretation]. *Kulturno-rechevaia sytuatsyia v sovremennoi Rossyy: voprosy teoryy y obrazovatelnykh tekhnolohiy*: Tezysy dokladov y soobshchenyi Vseros. nauch.-metodych. Konferentsyy [Cultural and speech situation in modern Russia: the theory and educational technology: Abstracts and Vseros messages. scientific-methodical. conference]. Ekaterynburg. [in Russian].
4. Dotsenko, E.L. (2000). *Psykholohyia manipulyatsyy: fenomeny, mekhanyzmy y zashchyta* [Psychology of manipulation: phenomena and mechanisms of protection]. Moscow: Yurait. [in Russian].
5. Horbatenko, V. (2004). *Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Political vocabulary]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
6. Hronskaiia, N.E. Yazykovyie mekhanyzmy manipulyrovanyia massovyim polytycheskym soznanyem [Language mechanisms of manipulation of mass political consciousness]. *Ofytsyalnyii sait Unyversyteta Lobachevskoho Nyzhnyi Novhorod* [Official website of the Lobachevsky Nizhny Novgorod University]. <http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/9999-0200_West_MO_2003_1/22.pdf> [in Russian].
7. Hudyn, R., Klynhemann, Kh.–D. (1999). Polytycheskaia nauka kak dystsyplina [Political science as a subject]. *Polytycheskaia nauka: nove napravlenyia* [Political science: the new direction]. Moscow: Veche. [in Russian].
8. Kopnyina, H.A. (2012). *Rechevoe manipulyrovanye: ucheb. posobyie* [Speech manipulation: tutorial]. Moscow: FLYNTA. [in Russian].
9. Koveshnykova, M.N. (2014). Rechevaia manipulyatsyia y pryemyi rechevoho manipulyrovanyia [Speech manipulation and techniques of speech manipulation]. *Tsarskoselskyye chtenyia* [Tsarskoe Selo reading], iss. XVIII. Vol I, 393. [in Russian].
10. Kushakova, M.K. (2014). Analiz zaluchennia manipulyatyvnykh politychnykh tekhnolohiiu prezydentskoi vyborchoi kampanii 2010 roku [Analysis of involvement of manipulative political technologies during presidential campaign in 2010]. *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyi zhurnal* [Scientific Papers: Scientific-methodical journal]. Iss. 224, vol. 236. Mykolaiv: MDHU im. P. Mohyly, 46–49. [in Ukrainian].
11. Lanhe, O.V. (2015). *Sovremennyye manipulyatyvnyie tekhnolohyy: voprosy teoryy y metodolohyy* [Modern manipulative techniques: theory and methodology questions]: Thesis for PhD degree in political science. St. Peterburh. [in Russian].
12. Nefedova, L.A. (1997). *Leksycheskyye sredstva manipulyatyvnogo vozdeistviya v povsednevnom obshcheyi (na materyale sovremennoho nemetskoho yazyika)* [Lexical means of manipulative influence in everyday communication (on a material of modern German language)]: Thesis for PhD degree in philology. Moscow. [in Russian].
13. Petrenko, V.V. (2003). *Politychna mova yak zasib manipulyatyvnogo vplyvu* [Political language as a means of manipulative influence]: autosynop. of Thesis for PhD degree in political science. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Proto, L. (1989). *Who's pulling your strings? How to stop being manipulated by your own personalities*. Wellingboroug: Thorsons. Rudinow, J.(1978). Manipulation. *Ethics*, Vol. 88, №4, 338 – 347. [in English].
15. *Russkyi yazyk v eho funktsyonyrovanyu. Kommunykatyvo-prahmatycheskyi aspekt* (1993) [Russian language in its functioning. Communicative-pragmatic aspect]. Moscow: Nauka. [in Russian].
16. Yvanov, L.Iu. (2004). Pyar est pyar – pryemyi rechevoi manipulyatsyy v novom rossyiskom polytycheskom diskurse [PR is PR - examples of speech manipulation in the new Russian political discourse]. *Sprach. Literatur. Politik. Ost und Südosteuropa im Wandel* [Sprach. Literatur. Politik. Ost und Südosteuropa im Wandel]. Hamburg [in Russian].